

Horváth Gergely Krisztián

„Béts tárháza”*

Moson vármegye paraszti gazdasága az alsó-ausztriai piacon a rendi korszak végén

„E vármegye fő termékei és legnagyobb kincsei a gabona, kiváltképpen a *búza, bor, széna, juhok, marhák, lovak, méhek* és effélék. A búza minden szokott fajtájának és a fűnek termékenysége minden időben olyan nagy volt, hogy e vármegyére mint Bécs és Ausztria éléskamrájára tekintenek, [ugyanis] itt értékesítik feleslegüket.”¹

„A magyar gabonakivitel kérdése tehát útkérdés volt. Ezt a tanulságot lehet leszűrni a XVIII. és XIX. század minden kivitt célzó tervezetéből.”²

Moson vármegye gazdasági ereje és lehetőségei, az ország gazdaságában betöltött szerepe és jelentősége a *földrajzi elhelyezkedéséből* kiolvasható már-már közhelyszerű „igen kedvező” megállapításon túl csak az *osztrák gazdaság- és vámpolitika*, valamint a *konjunkturális viszonyok* rendszerében válik értelmezhetővé. Ezen túlmenően nélkülözhetetlen a történeti (*vám*)*határmentiség* fogalmának tartalommal való feltöltése is. Csak e négy dimenzió együttes vizsgálata ad esélyt, hogy a vármegye gazdasági potenciáljáról nyújtott értékelésünk mentes legyen a nagyobb torzításoktól. Lényeges annak szem előtt tartása is, hogy Moson vármegye *Bécs vonzáskörzetéhez* tartozott; valamennyi későbbi következtetés csak e tény figyelembevételével hozható meg. E szempontból részletkérdés (bár igen fontos részletkérdés), hogy az így előállt szoros gazdasági–kulturális szálak az ország- és vámhatárnak köszönhetően mint export–import kapcsolatok jelennek meg a történeti irodalomban. Elsődlegesnek a „város és vidéke” viszony tekinthető, a szó szerinti „Hinterland” értelemben.

Az udvar gazdaságpolitikája Magyarország tekintetében a gyakorlatban leginkább a markáns vámpolitika formájában jelent meg, a gazdaság- és vámpolitika egyes elemei ezért nem választhatók szét egymástól. E politika ugyan lehetett protekcionista támogató, vagy adótételein keresztül represszív, akár jóindulatúan semleges is, a lényeg ugyanaz: hibát követnénk el, ha a két ország közötti viszony-

* A tanulmány megírása során nyújtott segítségért, kritikai megjegyzésekért Klement Juditnak, Benda Gyulának Czoch Gábornak és Ress Imrének tartozom köszönettel. A címet Magda Pál munkájából kölcsönöztük (Magda 1819: 342). Vö. még „Vorrathskammer der Stadt Wien” (Windisch 1780: I/284–285.), „Vorrathskammer von Wien und Oesterreich” (Grailich 1821: 193), „Kornkammer Niederösterreichs” (Thiele 1833: 1), „Ausztria tárháza” (Fényes 1847: 9).

1 Grailich 1821: 193.

2 Belitzky 1932: 142.

latban az összgazdaság e két önálló, s alapvetően a birodalom érdekeit szem előtt tartó pillérét egy Magyarország *versus* Ausztria séma szerint próbálnánk tárgyalni. Írásunkban hangsúlyosan csak a mosoni vonatkozásokkal bíró elemeket szem előtt tartva kíséreljük meg néhány lényegesnek vélt jelenség és összefüggés elemzését az 1830–1840-es évekből.

A 17. század végétől a merkantilizmus osztrák iskolája, a kameralisták elvei alapján működő osztrák gazdaságpolitika egyik sarokpillérét az képezte, hogy a sok tartomány alkotta tarkaságból gazdasági értelemben is egységes birodalmat kovácsoljanak. A másik célkitűzés az volt, hogy Ausztria gazdasági téren is felzárkózzon Európa nagy birodalmaihoz. A két cél eléréséhez a meglévő hagyományokon kiépülő, az összbirodalmi munkamegosztás által koordinált önellátáson keresztül vezetett az út. A birodalom önellátó képességének megteremtése mellett az osztrák gazdaságpolitikában további három irány kapott jelentős szerepet, így „az állami bevételek növelése, az örökös tartományok élelmiszer- és nyersanyagellátásának biztosítása, és ugyanezen tartományok iparának védelme, birodalmi monopolhelyzetének megőrzése”. Az e célokhoz rendelt legfontosabb eszköz a vámpolitika volt, emellett a kormány élt „az aktív iparpártolás eszközeivel is”.³ A vámokat mint a kereskedelem szabályzóeszközeit a merkantilista gazdaságpolitikát valló III. Károly vezette be. A birodalmat kereskedelmi övezetekre osztották, elősegítve ezzel a tartományok közötti áruforgalmat, de míg az osztrák termékeknek megkönnyítették a magyar piacra való bejutást, addig a magyar mezőgazdasági termékek kivitelét a birodalomból megnehezítették. II. József 1786-ban eltörölt minden vámot a Magyarországra irányuló osztrák termékek elől, ez az állapot 1795-ig tartott, amikor is a magyar rendeknek sikerült elérniük, hogy az osztrák export újra vámköteles legyen.⁴ „Ennek a meglehetősen bonyolult rendszernek köszönhetően Magyarország már 1850 előtt is megkapta a legnagyobb kedvezmény elvének megfelelő bánásmódot; ez a közös piac esetleges kialakításához készítette elő az utat.”⁵

Vizsgálatunkban a vámhatármenti mindennapok egykori valóságát szeretnénk minél alaposabban megismerni a fellelhető források alapján. Tény, hogy az örökös tartományok felé igen jelentős áruforgalmat lebonyolító és közvetítő Moson vármegyét közvetlenül és negatívan érintették az osztrák vámrendszabályok, ezért a vármegye folyamatosan szorgalmazta a reformországgyűléseken (legalábbis követutasításba adta) azok megváltoztatását.⁶ Ezzel együtt elfogadjuk azt

3 Fónagy é.n.: 25; összefoglalóan lásd még Bruckmüller 2001: 161–164.

4 Komlos 1990: 30–32.

5 Komlos 1990: 32.

6 Így pl.: „említésbe hozattott, hogy a’ mostani Austriai Vám rendszer a’ Megyebéli népességre részben súlyos, részben pedig a’ tapasztalt sanyargatások tekintetibül erkölcsileg rosz befolyása lévén [...] a’ Követ Urak oda utasítandók, hogy ennek országgyűlésileg, a’ kereskedési rendszeres munkálattokból kiemelve tanácskozásba vételét sürgetvén egy olly Indítvány létre hozását eszközöljék, mely által nem csak ezen Megyére, de az egész Országgra nézve felette kívánatos Kereskedésbeli Szabadság előmozdítatván, egyszersmind a’ határszéli Vámoknak megszünetetése eszközöltesen.” Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Mosonmagyaróvári Részlege (= MmL) IVA 502b 1317/1839 (1839.08.05.)

a megállapítást, miszerint „Bécs vámpolitikája csupán alapul vette és kihasználta a meglévő elmaradottságot és az ebből fakadó függőséget. Nem a gazdaságpolitika alakította ki a munkamegosztás struktúráját.”⁷ E mondat lényeges dologra mutat rá, pusztán a szóhasználat. A régiók közötti történetileg beágyazott együttműködés, ha tetszik: munkamegosztás, csak mikroszinten vizsgálható igazán, az egykori aktorok motivációinak és cselekedeteinek feltárásával. E szereplők azonban csak ritkán jelennek meg a hivatalosnak tekintett – ezért inkább fennmaradt – forrásokban, később statisztikákban. Hagyományosan azt olvashatjuk, hogy a Habsburgok gazdaságpolitikája következtében Magyarország a nyerstermények előállításának szerepébe kényszerült, s hogy az udvar gátolta az (ipar)fejlődést.⁸ A mezőgazdasági exportőr helyzetből visszaháramló előnyök rendszerint csak az ország makroszintű gazdasági mutatóit tárgyaló szakaszoknál köszönnek vissza, így elsősorban a gabona, gyapjú és az élőállat esetében. Nem ismerünk ugyanakkor olyan munkát, mely a helyi jelentőséggel bír, nem egy esetben kulcsfontosságú termékeknek az összpiaci forgalmat és exportot tekintve esetleg kis volumenű és értékű, regionális szinten azonban annál nagyobb súllyal bíró forgalmát tárgyalná.

Összességében igaz az a tény, hogy a munkamegosztás így kialakult rendszere egyszerűen volt inspiráló és nehezítő tényező a magyarországi gazdaság fejlődésében. A birodalmi munkamegosztásban Magyarország elsősorban terményeivel és nyersanyagaival vett részt. A mosoni régió szempontjából különös jelentőséggel bírt Bécs ellátásának biztosítása.⁹ A korszakban Alsó-Ausztria mezőgazdaságilag nem volt önellátó, ugyanakkor a terület népsűrűsége magasabb volt, mint Magyarországé; a népesség koncentrációja az iparosodás hatására folyamatosan növekedett. A többi osztrák tartományban a természeti adottságok miatt alig folyt gabonatermelés.¹⁰ A kereskedelem szabadságának tekintetéből az államérdek első helyen köszön vissza: amennyiben a magyar termények kivitele nem állt ellentétben az állam érdekeivel, úgy a magyarországi exportot a leszállított vámon keresztül akár támogathatta is a bécsi udvar.¹¹ A belső vámhatár léte ellenére a birodalom két része között „preferenciális kereskedelmi kapcsolat létezett” – írja Komlos, „[m]inkét fél alacsonyabb illetéket fizetett az egymás területéről érkező árukért, más forrásokból beszerzett áruk illetékéhez képest.”¹²

7 Fónagy é.n.: 30.

8 E Horváth Mihályig (1840) visszanyúló téziseket Eckhart (1922, 1958), Mérei (1951 – szelídebb formában: 1983 [1980]) fejlesztették máig ható rendszerre.

9 Lásd a címet. Az 1787-es rossz termés ellenére, következő év tavaszán a katonaság ellátásának kötelezettségén túl „[a] győri kerületi főispánt arra is figyelmeztették, hogy Bécs ellátásáról elsősorban kell gondoskodnia” (Eckhart 1958: 85).

10 Bécsnek a külvárosok nélküli népessége 1783-ban 207.979 fő volt, 1848-ban pedig 356.869 személyt számlált (Mérei 1981: 473–474).

11 Eckhart 1958: 207. Igaz, II. József korszakára vonatkozóan az exportcikkek között Eckhart csak a bort, sózott marhahúst, gubacsot, élő marhát, juhot, sertést, borkőt és gabonát említi, nem téve említést a határmenti régió további fontos kiviteli cikkeiről: a szénáról, halról és gyümölcsről (Eckhart 1958: 146–162). A terméseredmények – vámok – exportlehetőségek közötti összefüggéseket a gabona esetében részletesen elemzi Belitzky 1932.

12 Komlos 1990: 6.

A merkantilista alapokon létrejött, 1754-ben érvénybe lépett osztrák–magyar vámrendszer alapmotívuma osztrák részről tehát az volt, hogy csak azokat a termékeket engedje be a birodalomba, melyekre ott feltétlenül szükség volt, s amelyek előállítására helyben nem volt lehetséges. Az 1850-ig fennálló vámrendszerben az egyes termékeket árucsoportonként csoportosították, ezek vámja a jelképesnek tekinthető 1%-tól a „tiltással egyenértékű” 60%-ig terjedt.¹³ A kvázi büntetőadóval sújtott termékek köre és a rájuk kivetett vámok mértéke az 1835-ös és 1838-as új rendelkezések alapján radikálisan leszűkült. Kautz Gyula nemzetgazdasági szinten az 1845–46. évi adatok alapján mégis arra az eredményre jut, hogy a két ország egymás közötti kereskedelmében az egyes termékek ki- és beviteli vámjának különbsége a legfontosabb 36 nyersanyag és mezőgazdasági termék esetében mindössze kétszer, a kikészített juh- és báránybőr, valamint a vaj esetében volt kedvező a magyar gazdaságra nézve.¹⁴ A *nemzetgazdasági szinten jelentkező „gyarmati helyzet”* (e kifejezést Kautz is használja) ugyanakkor teljesen *független attól a tényről, hogy Ausztriában a magasabb árszínvonalnak köszönhetően egy sor magyarországi termék a relatíve kedvezőtlen vámtételek ellenére is biztos piacot talált*. Egyik feladatunk így az, hogy az összes áruforgalmat megvizsgálva a vámok súlyát is értékeljük a kereskedelem alakulásában.

Az 1788-ban végrehajtott, a magyar termékeket érzékenyen érintő vámemelés hatásairól egy Prágában megjelent munka azt mondja – bár a példának felhozott előlátat esetében a vámtételek magasabbak voltak, mint más termékeknél –, hogy az összességében csak jelentéktelen mértékben befolyásolta a termékek iránti keresletet.¹⁵ Az ismeretlen szakíró szerint e vámtételek sem a kivitelre, sem a termelésre nem hatottak károsan.¹⁶ A vámok összességében jelentéktelen terhét szerinte az is mutatja, hogy a kereskedelem hatalmas volumene ellenére „a belső vámhatár két oldalának összbevétele csak nem egészen 2½ millió forintot ér el”.¹⁷ Egy független Magyarország ugyanakkor egy valódi vámhatár létét is magával hozná, ami nagyban ártana a fogalomnak.¹⁸ A kortárs magyar szemlélő számára roppant igazságtalansággként jelentkező belső vámhatárról¹⁹ úgy vélekedik, annak megszüntetése csak azt eredményezné, hogy a termékek ára az addigi vámok összegével csökkenne. Ez elvben növelné a fogyasztást, de mivel a magyar termékek ausztriai fogyasztása már a korszakban is igen jelentős volt, az egységnyi árura jutó árcsökkenés pedig igen csekély lenne,

13 Fónagy é.n.: 27.

14 Kautz 1866: 120–121.

15 Az ökrök és bikák kiviteli vámja 1 ft 30 krajcárral, a teheneké és nagyobb borjúké 45 krajcárral nőtt. E vélemény szerint azonban a csekély osztrák beviteli vám miatt az összes vám így is csak 3 ft 30 kr volt a bikák, 1 ft 45 kr. pedig a tehenek és borjúk után (n.n. 1844: 30–31). – Talán nem elhanyagolható információ, hogy e munka a vámhatár körüli vitákra reflektál, és a vámhatár akkori jellege mellett érvel.

16 n.n. 1844: 30–31.

17 n.n. 1844: 37.

18 n.n. 1844: 38–39.

19 A belső vámhatár „Magyarország nem kevés lakója számára szörnyű látvány, amit azonban közelebbről szemügyre véve nyilvánvaló, hogy a kölcsönös forgalomra csekély jelentőséggel bír” (n.n. 1844: 40).

anonim szakértőnk szerint alapvetően nem változna semmi. Mindez egybevág John Komlos egyik végkövetkeztetésével, miszerint „1850 előtt a kereskedelem korlátozósa kellemetlen volt ugyan, de a fejlődés legnagyobb akadálya semmiképpen sem ez lehetett. A határsorompó megszüntetéséből származó nyereség nagyságrendje a bruttó nemzeti termékek (sic!) körülbelül 1,5 százaléka volt, ennél fogva a reform nem lehetett sem az osztrák ipar, sem pedig a magyar mezőgazdaság esetében a fejlődés motorja. Annak pedig, hogy ebben az időben Ausztria kizsákmányolta volna Magyarországot, semmilyen bizonyítékát nem találtam.”²⁰ Az osztrák piac tehát bőven elviselte a vámokkal, adott esetben fogyasztási adóval is megterhelt magyar termékek árát,²¹ amit Moson vármegyének a 18. században, tehát a magas vámok időszakában, betöltött szerepe is igazol.²²

A FORRÁS

Vizsgálatunk legfőbb kérdése, hogy az így előállt kereskedelmi rendszerben mekkora volt a súlya a regionális kapcsolatoknak, ezen belül pedig a paraszti árutermelésnek. A korszak monográfiája a Magyar Királyság külkereskedelmi szerkezetének bemutatásakor a főbb árucsoportokra, így a gyapjú, gabona, élőállat, bor, dohány, vas exportjának alakulására koncentrált.²³ Az 1819–1828 közötti kivitel áruszerkezetének árucsoportonként történő elemzése során ellenben Mérei megjegyzi, hogy „[k]ülön figyelmet érdemel az eddig fel nem derített összetételű »természeti készítmény« árukategória, amelyből Alsó-Ausztria évi átlagban 800 ezer és 1 millió Ft C.M. közötti értéket vett át.”²⁴ Az árucsoportok és az árufajták tételes vizsgálata után arra jutottunk, hogy ha egy későbbi időpontra is, de dolgozatunk ezen eleddig „fel nem derített” kategória mibenlétének tisztázásához is hozzájárul.²⁵

Kérdéseink természetszerűleg következnek Moson vármegyére irányuló kutatásunkból. Valamennyi korabeli forrás kiemeli az ott élők aktivitását a bécsi piacon,²⁶ különös tekintettel a szénatermelésre, ellenben a volumenre vonatkozó, számszerűen is megjelenő adatok jórészt hiányoznak. Első körben be kellett érnünk a „tetemes”, „derék”, „roppant”, „nem megvetendő”, „jelentékeny”, „beträchtlich”, „erheblich”, „ansehnlich”, „günstig”, „unermeßlich”, „trefflich”, „bedeutend”, „lebhaft”, „ungeheuer” stb. jelzők sugallta képpel.

A határon átvelő forgalmat, ha tetszik: kishatárforgalmat bemutató átfogó források hiányában a következőképpen jártunk el. 1840-től jelent meg az udvari

20 Komlos 1990: 220.

21 n.n. 1844: 44–45.

22 Bél 1985: 44; Korabinszky 1786: 9–10.

23 Mérei 1983: 245–278.

24 Mérei 1983: 257.

25 A Mérei által használt források későbbi kiadásai tételesen is felsorolják az e rovat alá tartozó termékeket, így azok elvben számára is hozzáférhetőek voltak.

26 A bécsi piac még az 1810-es évek recessziójának idején is biztos jövedelemhez juttatta a kereskedőket. „Bécs élelmiszerfogyasztása a rendkívüli drágaság ellenére csak csekély mértékben esett vissza.” (Sandgruber 1982: 97)

kamara számviteli osztályának gondozásában az *Ausweise über den Handel...* című munka, melynek egy fejezete úgy sorolja fel tételesen valamennyi, Magyarországról kivitt terméket, hogy közben megadja, az egyes örökös tartományokba mennyi jutott belőlük.²⁷ Mivel csak a kivitel szerkezetére voltunk kíváncsiak, s nem volt célunk, hogy az egyes exportcikkek kivitelének hosszú távú trendjeit elemezzük, a sorozatból csak egy évet, az 1842-es esztendő-t vizsgáltuk meg. Úgy véljük, hogy a '20–30-as évek liberális vámpolitikája eredményeinek elvben lát-szódnia kell a kivitelben, azaz az ország exportkapacitásának ereje ekkor már a legteljesebben mutatkozik meg az egész későrendi korszakban. Mielőtt a konkrét adatokra térnénk, előrebocsátjuk, hogy az 1841–1842-es évek a nagy száraz-ság miatt Moson vármegyében is gyenge termést hoztak, lecsökkentve így a poten-ciólisan piacra juttatható terményfelesleg mennyiségét.²⁸

Ide tartozik még az is, hogy a kivitel volumenének meghatározásakor nem kerül-hető meg a csempészet nagyságrendjének vizsgálata sem. A csempészet mértékének meghatározására azonban nem vállalkozhatunk. Bár a kérdést próbáltuk részleteiben is megvizsgálni,²⁹ a vármegyei anyagban elszórtan felbukkanó esetekből semmiféle következtetés nem vonható le. A csekély felderített esetből egyaránt következtethe-tünk a csempészet elenyésző voltára, de a határőrizet elégtelenségére és az osztrák fi-náncok korruptségára is. Közvetett forrásaink ugyanakkor utóbbi feltevést látszanak igazolni.³⁰ Hipotetikusan a magasabb vám a csempészet kiterjedésének kedvezett, elsősorban a könnyen szállítható és nagy értékű áruk esetében (pl. dohány). E tényről az alábbiakban mégis kénytelenek vagyunk eltekinteni. Csak a hivatalos statisztiká-ban megjelenő adatokat tudtuk figyelembe venni.

A dolgozat további részében először a birodalom két része közötti forgalom néhány jellegzetességét vázoljuk fel, szem előtt tartva a vámok jelentőségéről fent írtakat, majd a kivitt árukat megpróbáljuk aszerint csoportosítani, hogy megra-gadhatóvá váljon a határmenté legfőbb exportcikkeinek köre (1. táblázat).

27 Menge der gesamten Waaren-Einfuhr aus Ungarn und Siebenbürgen in die anderen im Zollverbande befindlichen österreichischen Provinzen im Jahre 1842, nach den einzelnen Provinzen, in welchen die Verzollung Statt fand, nebst dem summarischen Werthe und Zollertrage derselben. In: *Ausweise über den Handel von Oesterreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen, im Jahre 1842*. Vom Rechnungs-Departement der k. k. allgemeinen Hofkammer. 1844. Dritter Jahrgang, XVII. 401–433.

28 A Helytartótanácsához 1841-ben felküldött búza, kétszeres, rozs, árpa, zab, kukorica terméseredmények a mosoni járás valamennyi településéről rossz besorolást kaptak, egyedül a szénatermés volt közepes Lébényben, Pomogyon, Pusztasomorján, Szentjánoson, Szentpéteren, Tarcsán, Tétényben és Vallán, azaz a Hanság mentén (MmL IVA 502b 2134/1841). A következő évben azt jelentették, hogy az aszály miatt a legelők már tavasszal kiszültek, a vetést pedig sok helyen le kellett kaszálni (MmL IVA 502b 1893/1842). Megjegyezzük viszont, hogy kenyér előteremtésének kényszere miatt az aszály más, piacon értékesíthető tevékenységek fokozására ösztönzött, melyek között a kortársak a fuvarozást tartották legfontosabbnak, de a házipari termelés fokozása is kiutat jelenthetett az éhezésből.

29 Horváth 2003b.

30 Christelbauer – osztrák szemmel – például azt állítja az 1840-es évekről, hogy „elviselhetetlen volt a határmenti lakosság élete. Ezen állapotokat a feketézés és a csempészet idézték elő. Mindezen erősen rányomta bélyegét Bruck város erkölcséire, mivel a csempészetben a lakosság minden rétege részt vett.” (Christelbauer 1920: 26 – Kiemelés H.G.K.)

1. táblázat

Az összforgalom és a vámbevételek alakulása Magyarország/Erdély és az örökös tartományok között (1831–1842)

Év	A magyar kiviteli értéke Ft (CM) ³¹	A magyar behozatali értéke Ft (CM)	Forgalom összesen Ft (CM)	A magyar kiviteli vámbevétel Ft (CM)	A magyar kiviteli aránya a magyar kiviteli arányában ³²	A magyar behozatal utáni vámbevétel Ft (CM)	A vámbevétel aránya a magyar behozatal arányában	Összes vámbevétel Ft (CM)	A vámbevétel az összforgalom százalékában
1831	40 455 257	19 804 039	60 259 296	1 386 400	3,42%	554 862	2,80%	1 941 262	3,22%
1832	47 465 980	27 902 905	75 368 885	1 738 585	3,66%	715 236	2,56%	2 453 821	3,25%
1833	43 841 055	26 413 573	70 254 628	1 539 529	3,51%	542 643	2,05%	2 082 172	2,96%
1834	39 474 378	27 176 513	66 650 891	1 500 230	3,80%	575 339	2,11%	2 075 569	3,11%
1835	41 427 847	27 076 320	68 504 167	1 673 331	4,03%	585 710	2,16%	2 259 041	3,29%
1836	48 529 616	31 762 527	80 292 143	1 794 516	3,69%	736 086	2,31%	2 530 602	3,15%
1837	43 357 368	31 599 835	74 957 203	1 729 150	3,98%	692 131	2,19%	2 421 281	3,23%
1838	55 638 959	34 511 568	90 150 527	2 017 228	3,62%	779 054	2,25%	2 796 282	3,10%
1839	50 866 873	40 297 232	91 164 105	1 957 282	3,84%	948 936	2,35%	2 906 218	3,18%
1840	50 755 372	41 407 515	92 162 887	1 847 728	3,64%	851 771	2,05%	2 699 499	2,92%
1841	51 397 800	42 610 928	94 008 728	1 848 845	3,59%	1 146 082	2,68%	2 994 927	3,18%
1842	46 917 075	43 172 103	90 089 178	1 670 850	3,56%	1 061 983	2,45%	2 732 833	3,03%

Forrás: Ergebnisse des Gesamtverkehrs und der Zollerträge in den Jahren 1831 bis 1842 – Im Verkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen im Zollverband befindlichen österreichischen Provinzen. In: *Ausweise ... 1842: XXXVIII.* és Allgemeine Uebersicht des Waaren-Verkehrs und der Zollerträge in den Jahren 1831 bis 1842 – Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen... In: *Ausweise... 1842: 609–611.*

31 CM = Conventionsmünze, azaz konvenció forint.

32 A százalékokat jelölő oszlopok eredményei saját számításon alapulnak.

2. táblázat

Magyarország/Erdély áruforgalmának értéke az örökös tartományokkal (1842)

Tartomány	A magyar export értéke Ft (CM)	% ³³	A magyar import értéke Ft (CM)	A magyar export utáni vámbevétel Ft (CM)	A magyar import utáni vámbevétel Ft (CM)
Alsó-Ausztria	30 708 519	65,45%	27 549 950	1 193 495	662 450
Felső-Ausztria	47 751	0,10%	10 343	2 202	266
Stajerszág és Illíria	3 232 783	6,90%	2 666 065	191 055	62 230
Tengerpart	42 871	0,09%	344 445	2 423	846
Tirol	9 423	0,02%	24 563	322	1 368
Csehország	50 957	0,10%	176 660	6 369	4 345
Morvaország és Szilézia	10 066 288	21,45%	7 835 005	133 761	187 566
Galícia	2 416 177	5,14%	4 485 568	129 243	140 586
Lombardia	74 279	0,15%	1 888	1 037	107
Venecia	268 027	0,57%	77 616	10 943	2 219
<i>Összesen</i>	<i>46 917 075</i>	<i>100%</i>	<i>43 172 103</i>	<i>1 670 850</i>	<i>1 061 983</i>

Forrás: Verkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen im Zollverbände befindlichen österreichischen Provinzen im Jahre 1842.: 1. Gewöhnliche Einfuhr und Ausfuhr; Wehrt und Zollertrag der Einfuhr und Ausfuhr – nach den einzelnen Provinzen, in welchen die Verzollung Statt fand. In: *Auszweise...* 1842: XVIII.

33 Az összérték százalékában (saját számítás).

MAGYARORSZÁG KIVITELÉNEK MAKROMUTATÓI (1831–1842)

Az 1. táblázat adatai alátámasztják anonim szakértőnk (n.n. 1844) észrevételeit. A magyar export értéke mindvégig meghaladta a behozatalét, igaz, a bő tízéves periódus kezdetén még kétszerese volt az osztrák importénak, ami a megadott időszakban fokozatosan kiegyenlítődőtt.³⁴ Az összforgalom 50%-os növekedése magával vonta a vámbevételek hasonló mértékű növekedését, a vámok részesedése az összforgalomból azonban 3,25%-on érte el maximum értékét. A kivitel és a behozatal összegéhez viszonyított vámtételek aránya a kérdéses időszakban a magyar export után 3,5–4%-ot tett ki, míg az osztrák kivitel esetében 2–2,8% között mozgott. A magyar exportot ugyan magasabb vámok sújtották, mégis az Ausztria felé irányuló magyar kivitel utáni és az onnan Magyarországra irányuló osztrák kivitel utáni vám összforgalomhoz viszonyított arányának 12 évre számított átlagos különbsége csak 1,36% volt, azaz 1842-ben átlagosan ennyivel terhelte több költség a magyar termékeket, mint az ausztriaiakat.³⁵

Összességében igazolva látjuk Komlos korábban idézett tézisét: a reformkorra már semmiképpen sem igaz, miszerint a belső vámhatár sorvasztó hatással volt a magyar gazdaságra.³⁶ A vámhatár egyes termékek esetében jelentkező, a versenyképességet rontó, negatív hatásánál a közlekedési infrastruktúra katasztrofális állapota jóval nagyobb kerékkötője volt a magyar kivitelnek. A néhány nagyobb folyót, csatornát, országos kereskedelmi utat leszámítva, egy-egy település csak a közvetlen környezetével kerülhetett piaci kapcsolatba. Áttörést csak az országos vasúthálózat kiépülése eredményezett. Az 1828-as piackörzet-monográfia megállapítása szerint valamennyi elsőrendű piacközpont elsőrendű út mellett feküdt, míg a másodrendű központok 89%-át első- és másodrendű utak keresztezték,³⁷ amely ténynek nagy szerepe lehetett a központi szerepkör kialakulásában. Egy infrastrukturálisan rossz helyzetben levő település tehát így még akkor sem, vagy csak igen nehezen jutott ki a „nagy piacra”, ha egyébként természeti adottságai vagy lakói szorgalma erre egyenesen predestinálták.³⁸

34 Az egyes termékek árának megadása, kiszámítása körüli anomáliákkal, bár azok ismertek, érdemben még nem foglalkozott a magyar történettudomány, így e szempontokat mi kénytelenek voltunk figyelmen kívül hagyni. Mindehhez összefoglalóan lásd Mérei 1983: 260–261, 6. jegyzetpont.

35 A magyar mezőgazdasági termékek kivitelét Ausztriába Komlos számítása szerint – a vámmentesen kivihető gyapjút nem számítva, ami ebben az időszakban kb. 40%-kal részesedett a magyar exportból – „mintegy 10,3% adó sújtotta”. Ez az eredmény az áruforgalomban megjelenő árak értéke alapján súlyozott átlag, ellenben a nem súlyozott vámtáblag is csaknem ugyanannyi volt: 10,4% (Komlos 1990: 38, vö. Mérei 1981: 503–509). Lényeges, hogy saját számításunkban a *teljes forgalomhoz* viszonyítottunk, ami többek között a vámmentes gyapjúkivitel is magában foglalja.

36 Nyilván ez a felismerés is vezette a reformellenzéseket, akik a vámhatár korábban szorgalmazott eltörlése helyett a '40-es években már az önálló vámterület megteremtésében látták az ország gyarodásának egyik zálogát.

37 Bácskai–Nagy 1984: 304.

38 Ehhez még azt is hozzáfűzhetjük, hogy az első- és másodrendű út korabeli fogalma is igen relatív viszonyokat takart, mai fogalmaink szerint a felkavicsolt dűlőutakkal voltak egy szinten.

A 2. táblázat adatai megerősítik fentebbi állításainkat. Szembetűnik, hogy a magyar kivitel leginkább Alsó-Ausztriába, Morva- és Stájerországba irányult, bizonyos termékeknél még Galíciába. Alsó-Ausztria egymaga a magyar kivitel kétharmadának biztosított piacot. Egyértelműen látszik, hogy Magyarország külkereskedelmi forgalmának legnagyobb része még a birodalmon belül is csak néhány szomszédos tartománnyal bonyolódott, ami jól jelzi az infrastruktúra nyomorúságos helyzetét. A nagy keresletet támasztó felvevőpiac mellett ezért legalább ekkora hangsúly van a „szomszédos” szócskán is. Nagy volumenű ületek csak akkor jöhettek létre, ha a potenciális piac elég közel volt ahhoz, hogy az ügylet a magas szárazföldi szállítási költségek mellett is rentábilis legyen.³⁹

Forrásunk ugyanakkor egy igen lényeges kérdésre nem ad választ. Az udvari statisztikusok szigorúan csak a kül- és belhatárokon átívelő áruforgalmat, a vámok és adók mértékét regisztrálták, arról már nem készítettek kimutatást, hogy az így kivitt-behozott áruk az adott ország/tartomány gazdaságában, fogyasztásában milyen súlyt képviseltek.

MOSON ÉS SOPRON VÁRMEGYEI PARASZTI TERMÉKEK A BÉCSI PIACON

„A vármegye kereskedelmi helyzete kiváló.
Az egész birodalom fővárosának közelsége
a lakosoknak termékeik értékesítésére
a legkívánatosabb alkalmat nyújtja.”⁴⁰

Kérdés, hogy az összbirodalmi szintre vonatkozó áruforgalmi és vámstatisztikák miképpen hasznosíthatók Moson vármegye gazdasági súlyának vizsgálatakor? Elgondolásunk szerint a kivitt áruk legalább két nagy csoportra oszthatók aszerint, hogy „országos jelentőségű” exportcikkekről van-e szó (pl. búza, gyapjú), vagy pedig a helyi specialitásokat tükröző termékekről (pl. széna, friss hús), amelyek a határ túloldalán megjelenő igényeket szolgálták ki. Az áruk e két csoportja között nyilvánvalóan jelentős az átfedés: a jobbágyok „magán” gabona- és borexportját például nem tudjuk az uradalmakétól elkülöníteni, a regionális származáshelyről nem is beszélve.⁴¹ Ugyanez a helyzet a vágómarha és a gyapjú esetében is.

39 Ezért is írja Komlos, hogy „Magyarország korabeli mezőgazdasági fejlődése szempontjából a gabona kivitele a Monarchián túlra nem bírt különösebb jelentőséggel. A regionális kereskedelem, azaz a magyar gabonakivitel Ausztria vagy leginkább Bécs felé meghatározta a gabonatermelés egy főre eső rátáját.” (Komlos 1990: 66.)

40 Grailich 1821: 206.

41 A Magyaróvári Főhercegi Uradalomban egészen a 19. század elejéig – a juhászatot leszámítva – alig találni nyomát a majorsági szántógazdálkodásnak. Az uradalom állatállományának alapját 1812–13-ban a kb. 15.000 juh képezte. Az igaerőként számba jöhető jószágállomány mindössze 6 lovat és 50 marhát számlált. 1832-re a juhok száma 42.000-re, a lovaké 30-ra, a marháké pedig 400-ra növekedett (Burger 1833: 95). (vö.: „Még körülbelül 20 évvel ezelőtt is a legeltető gazdaság volt az egyetlen gazdálkodási rendszer az egész uradalomban.” – Seidl 1834: 7.) Az 1820 és 1840 közötti két évtizedben, Wittmann Antal fő kormányzósága idején is elsősorban a juh- és marhatermesztés és a szénatermelés (= takarmány) volt a hangsúly. Joggal feltételezhető, hogy az uradalmi gabonaként exportra kerülő mennyiségekben valójában jórészt a jobbágyoktól beszedett tizedgabonát látjuk viszont.

Az egyes termékeket tételesen is szemügyre véve azonban kitűnik, hogy az áruk nagy csoportját tipikusan olyan termékek alkotják, melyek a napi/heti piaci, kiskereskedői–őstermelői forgalomban cserélnek gazdát. E termékekkel előállításuk kisszerű, alkalmi volta, de akár romlandóságuk miatt is csak a felvevőpiac közvetlen közelében élő, azaz közvetlenül a határ innenső oldalán termelő személyek kereskedhettek. A kivitt áruk jellege, előállításuk módja sok esetben arra is utal, hogy az ezeket előállító, megszerző, velük kereskedő személyek a paraszti alapon működő agrárgazdasághoz, ezen belül a természeti javak gyűjtögetés általi kiéléséhez is kötődnek; előállításukban az uradalmak szerepe kizárható. Alsó-Ausztria esetében mindez azt jelenti (Bécs nem szerepel külön tételként), hogy az oda irányuló magyarországi export igen jelentős részét az előbbi kritériumoknak egyedül megfelelő, Sopron és Moson megyei úrbéres népesség állította elő (gyűjtötte össze) és szállította le.⁴²

A kutatás során az 1842-es áruforgalmi statisztikában tételesen is felsorolt 333 áruajtából kigyűjtöttük azokat, amelyeknek felvevőpiaca legnagyobb részben Alsó-Ausztria volt,⁴³ s amelyek elméletileg Moson vármegyéhez is köthetőek (a vasérc pl. nem). Az így kapott 76 tételt (lásd melléklet) az alapadatok alapján háromféleképpen rendeztük sorba. Megnéztük, hogy a kivitel értékét tekintve mi a termékek rangsora, majd arra is kíváncsiak voltunk, hogy az összkivitelhez képest mely termékek kivitele irányul a legnagyobb mértékben Alsó-Ausztriába. Végül azt vizsgáltuk meg, hogy a mennyiséget tekintve mely áruajták szerepelnek a legszámosabb értékkel. Utóbbi esetben, az összevethetőség miatt, darab és súly szerint bontottuk az árukat.

Az Alsó-Ausztriába kivitt termékek sorrendje az áruk értéke szerint (első 30 hely)⁴⁴

1. gyapjú (10.110.240 ft CM); 2. búza/tönkölybúza; 3. sertés; 4. ökör/bika; 5. dohány; 6. zab; 7. ágytoll; 8. gubacs, 9. olaj; 10. hamuzsír; 11. juh/kos/kecske/ürü; 12. repcemag; 13. bor; 14. rongy; 15. tyúk; 16. kender; 17. árpa/tönköly; 18. széna/szalma/fű/takarmány; 19. faggyú; 20. csikó; 21. szarv és

42 Sopron megyére lásd pl. Kiss 1833. Vas megye Stájerországgal állt hasonlóan szoros kapcsolatban. Vö. Tilcsik 2001. Pozsony vármegye szerepét a bécsi piac ellátásában elhanyagolhatónak véljük. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a Duna igen komoly határt jelentett egykoron, ami nem kedvezett a nagytömegű és paraszti áruszállításnak, de a pozsonyi piac alacsonyabb árai miatt sem volt vonzó értékesítési lehetőség („a gabona ára a Pozsonyi Piactzon olyan mértékben ritkán tapasztaltatik, mely a többi reájok nézve sokkal alkalmasabb piactzokon [Nezsider, Sopron] lévő árt nevezetessen fellül haladná” – MmL IVA 502a/74 2162/1828 – 1828.12.29.) 1828-ban Moson megyéből csak két település piackörzete volt Pozsony: Horvátjárfalué és Köpcsenyé. Pozsony Nezsiderrel megosztott piackörzetéhez tartozott Gáta, Körtvélyes, Oroszvár (MmL IVA 505a/11–63). Itt kell azt is megemlítenünk, hogy a Győr–Bécs vasút megépüléséig az Ausztriába tartó alföldi, bánati stb. gabonát Mosonig hajózták fel, ahol az átrakást követően a megye fuvarosai szállították azt tovább. A saját termékekkel való kereskedelem mellett így a közvetítő kereskedelembe való részvétel is tetemes bevételi forrást jelentett, elsősorban a szegényebb egzisztenciáknak.

43 A „legnagyobb részben” szó szubjektív kiválasztást takar, mert a kivitt áru értéke, mennyisége és részesedése az összkivitelből legtöbbször független egymástól. A számításba nem vettük be az oszt-rák alattvalók magyarországi birtokairól vámmentesen hazaszállított terményeket.

44 Helyhiány miatt ezt az oszlopot ki kellett hagynunk a mellékletből.

szaru (mindenféle háziállattól); 22. festő- és gyógyfüvek; 23. kukorica; 24. méz; 25. tehén- és juhsajt; 26. salétrom; 27. tojás; 28. szóda; 29. liszt (gabona, hüvelyesek, de burgonya is); 30. hal/hód/béka stb. (52.420 ft CM)

A korszak gazdaságtörténetével foglalkozó munkákból ismerős e sorrend.⁴⁵ Az áru pénzben kifejezett értéke egyértelműen tükrözi annak jelentőségét, illetve egymással amúgy nem kompatibilis minőségeket tesz összevethetővé. Az ár szerinti csoportosítás a makroperspektívának kedvez, mert – főleg a rangsor első felében – összeolvad az országra jellemző kiviteli sorrend a mosoni régióban is erősen jelenlevő termékekkel; a régió gazdaságának specifikumai, ezen belül a paraszti árutermelés tipikus termékei nehezen megragadhatóak. Az amúgy dokumentáltan jelentős paraszti kivitel mellett⁴⁶ a felsorolás első 14 tétele egyértelműen hozzárendelhető a nagy kereskedőcégek és a (kis)kereskedő zsidóság termékprofiljához is, a 15. helyen szereplő, az uradalmak profiljától idegen tyúk-export azonban jelzi, hogy a kizárólag kisgazdasági keretek között felnevelt szárnyasok révén – függetlenül attól, hogy volt-e közvetítő, vagy a termelő közvetlenül értékesítette a baromfit – a paraszti gazdaság előkelő helyet foglalt el a kivitelben.⁴⁷ A szénakivitel a viszonylag csekély ár miatt a roppant mennyiségek ellenére is csak a 18. helyen áll, de a 22. helyen szereplő festő- és gyógyfüvek, majd az ezt követő tojás, sajtok, salétrom, szóda és víziállatok mind-mind a mosoni–soproni régióhoz köthetőek.

Kivitel Alsó-Ausztriába az összes kivitel százalékában (első 30 hely)

1. zsurló (100%); 2. tőzeg; 3. mocsári és egyéb szalonka, kibic, vízityúk, vadgalamb; 4. ványolt marhaszőr; 5. köröm; 6. kőfaragó munkák; 7. tyúk; 8. dara; 9. salétrom; 10. tojás; 11. szóda; 12. maláta; 13. ágytoll; 14. kacs/kappan stb.; 15. pulyka/liba/gyöngytyúk; 16. zab; 17. vadkacsa/vadlúd/hófajd/erdei szalonka stb.; 18. fenyő-, feketerigó/pacsirta stb.; 19. gypjúbolyh enyvfőzéshez; 20. fácán/fajdkakas/nyírfajd/túzok stb.; 21. lószőr; 22. ökor/bika; 23. nyúzott házi- és vadnyúl; 24. rongy; 25. virág (kamilla stb.); 26. gyékény-, nád-, szalma- stb. takaró; 27. seprű; 28. széna/szalma/fű/takarmány; 29. sertés; 30. kerti vetemény/burgonya/répa/káposzta stb. (86,9%)

⁴⁵ pl. Mérei 1981: 503–509.

⁴⁶ A kortárs Andreas Graulich 1818-as becslése szerint a Moson vármegyében megtermelt kb. 880.000 mérőnyi gabona majdnem 40%-a osztrák piacra került (Graulich 1821: 206). Ezzel szemben Komlos úgy számol, hogy Magyarországon a megtermelt gabona átlagosan 95%-t otthon fogyasztották el, és csak 5% került külpiacon (Kolmós 1990: 66). Az 1840-es években az osztrák gabonaszükségletnek 10–16%-a származott a magyarországi importból (Fónagy é.n.: 26). A paraszti gabonakivitel Belitzkynek az 1760-as évek elejére vonatkozó adatai szerint is jelentős tétellel adódott össze: Moson megyében csak a prellenkircheni vámon 3–4000 mérő ilyen gabona haladt át évente (Belitzky 1932: 79).

⁴⁷ Vö. „Szelíd szárnyasokkal, libával, kacsával, tyúkkal, galambbal stb. a háztartások bőségesen elláttak. Nem csekély a vadludak, vadkacsák, foglyok, szalonkák, túzokok és a ragadozó madarak tömege sem.” (Graulich 1821: 196.)

Az összkivitelből Alsó-Ausztria felé legnagyobb arányban távozó termékekkel demonstrálható leginkább a helyi jelentőségű termékek súlya. Az első két helyen a 100%-os pozícióval taroló zsurló és tőzeg⁴⁸ található, a kerti vetemények 86,9%-os arányukkal kerültek a 30. helyre, az összkivitelhez képest tehát igen kiemelt ezen áruosztály részese az alsó-ausztriai kivitelből. E termékek az árukivitel nagy csoportjai között a legtöbb esetben nem képviselnek jelentős tért, ugyanakkor jellegükből adódóan (földrajzi előfordulás, szállíthatóság, illetve romlandóság miatt) származási helyük egyértelműen Moson és Sopron megyéhez rendelhető. A köszvényes fájdalom csillapítására általánosan használt zsurló (1.), a gőzgépek fűtésére és szeszfőzésre tüzelőként szolgáló tőzeg (2.) és a vízimadarak (3., 17.) a Fertő–Hanság vidékéről, az énekes- és egyéb finom húsú vadmadarak (18., 20.) a ligeterdőkből és a heidebodeni füves pusztáról származnak.⁴⁹ A kőfaragó munkák (6.) Moson megyéből főleg a császárkőbányai, Sopron megyéből a szentmargitbányai és fertőrákosi kőfejtőkből indultak útnak Bécs felé.⁵⁰ A napi piaci tételt jelentő tyúkokat (7.) már érintettük, és ugyanez vonatkozik a kacsá-kappan (14.) és a pulyka-liba-gyöngytyúk (15) árucsoportra is. Salétromot (9.) a leginkább a Fertőzugban előtűnő szikából (szóda – 11.) majd minden településen főztek Moson vármegyében,⁵¹ de mint látjuk, a szóda alapanyagként is előkelő helyet foglalt el a kiviteli rangsorban. A tizedik helyen szereplő tojás is a környék parasztgazdaságainak egyik fő terméke, melyet törekénysége miatt távolabbi vidékekről nem valószínű, hogy exportáltak; a nyüzött házi és vadnyúlra (23.) romlandóságuk miatt ugyanez érvényes.⁵² A szikes térségeken gyűjtött kamilla (25.) és a Hanság peremének gyékény- (26.) és seprűkészítésen alapuló háziipara a szegényebb egzisztenciáknak biztosított kiegészítő kereseti lehetőséget.⁵³ A gyékényt, gyékénytakarót csomagolóeszközként használták.⁵⁴ A kiviteli rang-

48 A Zichy és a magyaróvári uradalmak bányászták. vö. Fényes 1865: 261, 264.

49 A Hanság kiaknázzható erőforrásait szépen foglalja össze Grailich: „A tó déli sarkához csatlakozó óriási nádasokban annyira sok szép és hosszú nád nő, hogy [miközben] a vármegye minden parasztházát ezzel fedik be, e használható anyagból a másutt lakóknak is jelentős mennyiséget képesek eladni és ezenkívül még tüzelőnek is elegendő marad. Ezen nehezen megközelíthető lápokon és csalitokban vadludak, kacsák, vízityúkok, szalonkák milliói lakoznak és nyújtják a vadászszennvedélynek a legkellemesebb és legörömtelibb kielégülést. Az úszó gypet [Hanság] magas fű borítja. Évente sok ezer mázsá szénát szállítanak innen Bécsbe és máshová.” (Grailich 1821: 192.)

50 Vö. „A Fertő tónál levő kőbányák és Császárkőbánya jól jövedelmeznek e helységeknek, az alsó vidéket pedig falazó- és sírkövel látják el.” (Grailich 1821: 197.)

51 „Az ásványok országának nevezetes termékei teljesen hiányoznak, kivéve a salétromot és a szódát. [...] A legtöbb helységben megtalálható salétromföldékből jó salétromot nyernek. Ilmuczen és a tó közelében, mint Tétényben is a sziknek [Zick] nevezett szódát a tó sőjából nyerik, amiből glaubersót és szappant készítenek.” (Grailich 1821: 197.) Vö.: Stocz 1824: 152.

52 A vadhús-kereskedelemre konkrét utalás Stocznál: „Starker Wildbrethandel.” (Stocz 1824: 153.) A vadak elejtésének módjáról nincs információ, a falusi tüzeseteket megelőzendő rendszabályok egyikéből viszont úgy tűnik, hogy a fegyvertartás nem volt ritka: „a lakodalmak alkalmakkor történi szokott lövöldözések szorosan eltiltassanak” – rendelkezett a Vármegye 1841-ben. MmL IVA 502a/92 1176/1841 (1841.07.02.)

53 A gyékényszövés Pusztasomorján volt a legjelentősebb. A seprűkészítésre lásd Kis 1817: 346.

54 Vö.: „A Hanság lakónak és pásztorainak egyik fő foglalatossága, hogy szabad óráikban nádat szárítanak és durva gyékényt fonnak, amit Bécsben »Daken«-nak hívnak, amit áruk csomagolásakor és más alkalmakkor használnak.” Kohl 1842: III/52.

sorban a szénaexport arányát tekintve csak a 28. helyen áll, volumene alapján a helyben termelt árucikkek között mégis ez volt a legjelentősebb. A 30. helyet megszerző kerti vetemények kategóriája szintén a paraszti árutermelésnek a régióban betöltött nélkülözhetetlen szerepére utal.

Jelentőségük miatt szólnunk kell még néhány, Alsó-Ausztria felé az összkivitelből 80% felett részesedő termékről, amelyek nem kerültek be az első harmicba. A legfontosabb 85,3%-al a 33. helyen szereplő víziállatok kategóriája: hal–hód–béka, mely utóbbi feltehetően a teknőst jelöli. (A teknőskereskedelem mai fejével felfoghatatlan nagyságát jelzi, hogy a teknőssel megrakott szekér a Moson megyei útvámoknál önálló tételként szerepelt.) A halak közül első helyen a Hanságban nagy tömegben fogott különböző fajta csíkokat kell említenünk, melyek nemcsak a népi konyhán voltak népszerűek, de a bécsi piacon is. A csík piaci jelenlétét nagyban megkönnyítette, hogy mocsári hal lévén jól bírta az oxigénhiányt, így a hosszabb, hordóban történő szállítás után is még mint friss, élő halat lehetett eladni.⁵⁵ „Ezzel együtt még mindig sok van, úgymint: ponty, kárász, harcsa és csuka, melyekből hetente tetemes tételek jutnak el Bécsbe és Pozsonyba, de amelyek messze nem olyan ízletesek, mint a lajtai halak.” – mondja Grailich.

Az eddigi termékek jó része a szorosan vett paraszti árutermelésen túlmutató, gyűjtögetésen, vadászaton–halászáton alapuló, jövedelemkiegészítő tevékenységek kiemelkedő jelentőségére utal. Szűkebb, vagy vizes határú településeken a népesség számára e termékek jelentették az egyetlen lehetőséget, hogy pénzjövdelemre tegyenek szert. A 38. helyre csúszo friss gyümölcs (84,5%), majd azt a 39. helyen követő szalámi és hurka (84,3%), kissé hátrébb a készételek (41. helyen: (hal)kocsonya, pástétom, sütemény – 83,4%) és száraztészta (42. – 83,3%) – bár főleg utóbbiak kis mennyiségekkel voltak jelen az osztrák piacon – jelenléte ugyanakkor azt mutatja, hogy a városi népesség élelmezésére irányuló exportban a nyersterményeken túl a magasabb feldolgozottsági fokú élelmiszerek is szerephez jutottak.

Az Alsó-Ausztriába kivitt áruk mennyiség szerinti rangsora (bécsi mázsza) (első 30 hely)

1. búza/tönkölybúza (1.164.845 q); 2. zab; 3. széna/szalma/fű/takarmány;
4. gypajú; 5. dohány (vámmentesen a kincstári üzemeknek); 6. gubacs; 7. repcemag; 8. árpa/tönköly; 9. kő; 10. bor; 11. rongy; 12. hamuzsír; 13. kukorica; 14. maláta; 15. tőzeg; 16. kerti vetemény/ burgonya/répa/káposzta stb.;
17. olaj (kender, len, repce); 18. friss gyümölcs; 19. rozs/Schwarzgetreide;
20. liszt (gabona, hüvelyesek, de burgonya is); 21. kender; 22. szóda; 23. ágytoll; 24. méz; 25. tehén- és juhsajt; 26. faggyú; 27. salétrom; 28. korpa;
29. kenyér; 30. festő- és gyógyfüvek (3583 q)

⁵⁵ Lukács 1953: 289.

Az Alsó-Ausztriába kivitt áruk darabszám szerinti rangsora (első 10 hely)

1. tyúk (1.677.426 db); 2. pulyka/liba/gyöngytyúk; 3. sertés; 4. seprű; 5. gyékény-, nád- és szalmatakaró; 6. juh/kos/kecske/ürü; 7. kacska/kappan; 8. kenyő-, feketerigó/pacsirta stb.; 9. nyúzott házi- és vadnyúl; 10. bárány/gida (10.636 db)

A súly és darabszám szerinti rangsort érdemes együtt szemlélnünk. A két rangsor igazolja, egyben tovább árnyalja, amit az előbbiekben a regionális gazdasági profilról mondtunk. Az előkelőbb helyezések megszerzése mindkét sorrendben azoknak az áruknak kedvez, amelyek csekélyebb értékűk, vagy az alsó-ausztriai kivitelben játszott csekélyebb hányaduk miatt az előző két válogatásba nem kerültek be, vagy relatíve hátul végeztek. A leginkább szembeütő, hogy a súly szerinti bontásban a széna/szalma/fű/takarmány a harmadik helyre ugrott, de több, az előbbi rangsorokban hátrább szereplő tétel is megerősítette pozícióját, így a kerti vetemény és a friss gyümölcs. Figyelemreméltó, hogy itt jelenik meg az exportra szánt bor és kenyér is. A bor ugyan most bukkan fel először a listákon, de a súly szerinti (fontra átszámított akó) 10. helyezés jelentős összeget, 319.782 ft CM értéket takar, s a kivitel hasznából a Fertő környéki soproni–ruszti, illetve a már Moson vármegyéhez tartozó Nyulas–Nezsider–Gálos–Barátudvar vonalon elterülő borvidék nagy mértékben részesülhetett. A mosoni részek borát „Seewein” néven forgalmazták akkoriban, miként ma is.⁵⁶

A darabszám szerinti bontás eredménye önmagáért beszél (itt a százas kötegekben vagy tucatban megadott értékeket az adott szorzóval felszoroztuk). A sertés, juh–kos stb. és a bárány–gida tételeket leszámítva csak olyan termékeket találunk, amelyek véleményünk szerint a határmenti régió tipikus áruformái, pontosabban: amelyeket a fentebb ismertetett objektív okokból csak közvetlenül a mosoni–soproni határszélről exportálhattak.

A MEGYE PARASZTI GAZDASÁGA A STATISZTIKAI IRODALOM TÜKRÉBEN

A korszak meghatározó statisztikai munkái alapján megpróbáltuk a Moson megyéhez köthető termékeket településekhez is hozzárendelni. A mezőgazdaság itteni, általában vett erősségeire az előző oldalak jegyzeteiben már idéztünk néhány kortárs megállapítást. A leíró jellegű művek értékeléseit azonban óvatosan kell kezelnünk. Az országos áttekintést nyújtó szerzők patriotizmusuk következtében a teljesen átlagos jelenségeket és tényeket is felnagyították, hogy ezáltal is emeljék szeretett hazájuk

⁵⁶ A ruszti borvidék leírásához lásd von Conrad 1819. Galgóczy is megemlékszik a Fertő-menti borokról: „Sopron vidéken a ruszti név alatt jövőkön kívül egyéb fertő parti helyeken, sőt magokon a sopron-városi hegyeken is jó minőségű fehér asztali borok teremnek, így szinte a Fertő Moson megyei oldalán Gálos és Nezsider körül, mellyek »See Wein« név alatt az alsó-ausztriai borkereskedelembe is ismeretesek.” (Galgóczy 1855: 292.)

fényét.⁵⁷ A szántók termékenységére vonatkozó kijelentések így például óvatossággal kezelendők: gyenge minőségű határról alig olvashatunk e művekben, a legvisszafo-gottabb jelző a „jó”, vagy „gut”. Andreas Grailich mint a megye egyetlen kortárs mo-nográfusa is inkább erősségeit igyekszik szűkebb hazájának kiemelni, az ő mondatai később több helyen is visszaköszönnek.⁵⁸ E leíró munkák arra mégis alkalmasak, hogy többé-kevésbé meghatározható belőlük az egyes települések erőssége. Áttekinté-sünkben csak az alsó-ausztriai exportban is megjelenő paraszti gazdasági tevékenysé-get gyűjtöttük ki Grailich, Magda, Stocz, Thiele és Fényes műveiből, mely munkák annyiban torzítanak, hogy mivel a szántóművelés az országban mindenütt alapvető volt, inkább az ettől eltérő tevékenységeket emelik ki.

Az átnézett munkák általánosságban megemlítik a sok búzát, árpát és hüvelye-seket,⁵⁹ az árpáról Fényes egy későbbi munkájában azt írja, hogy azt általában a Bécs környéki sörfőzdek veszik meg.⁶⁰ Irodalmaink alapján a szántóföldi gazdál-kodáson belül a gabonatermelés kiemelkedőnek látszik Lébényben (búzáját Mag-da Pál a legjobbnak mondja), Mosonban, Szolnokon, Hegyeshalomban, Miklósfa-lun, Zurányban, Gátán, Párndorfon, Oroszváron és Rajkán, Gáloson és Szentand-ráson.⁶¹ A kiviteli rangsorokban egyszer felbukkanó repce ellenben még később is csak az uradalmak termelési profilját színesítette.⁶²

Szőlőt a Sásonytól Nezsideren át Féltoronyig, illetve a dél felé Pátfalun át Ilmi-cig terjedő sávban termesztettek a megyében, tehát csak Fertő-mentén. Kis sziget-ként a mosonszentmiklósi, németjárfalui és nemesvölgyi szőlők bukkannak még fel. A Fertő-menti borok közül a „legkiválóbb” a nyulasi volt, de jó bora volt Védenynek, Gálosnak és Barátudvarnak is.⁶³ A bécsi piac napi tételein túl „[a]z itte-ni bor egy részét Ausztriába, még Triesztig is elszállítják” – állítja Grailich.⁶⁴

„Zöldséget nagyban sehol sem termesztenek: a vizek közelében, p. o. a Fertő körül van itt-ott zöldséges kert, s innen a zöldséget Bécsbe szállítják. [...] Gyümöl-csöt is főleg csak a Fertő körül tenyésztenek, s itt meglehetősen nagy mennyiségben, miután kelendőségét Bécs biztosítja.” – írja bő tíz évvel a jobbágyfelszabadítás után az elfogulatlan Hecke, akinek művéből egyébként jól kiolvasható a német te-rületről érkezett agrárszakember bizalmatlansága a hazai összevetésben fejlettnek számító Moson megyei paraszti termelési technikákat illetően.⁶⁵ A kerti vetemé-nyek közül a legtöbb utalást a káposztára találjuk, bár gyanúnk szerint Fényes Elek a káposztaföld meglétéből már automatikusan következtet a káposzta- és gyümölcsstermesztésre. Fényes szerint a káposztatermesztés volt az egyik erőssége

57 Ennek mechanizmusára bővebben lásd Horváth 2002: 9–32.

58 Így Fényes Elek műveiben, erről bővebben lásd Benda 1981. Ugyanezt mondhatjuk el Thiele-ről is.

59 Stocz 1824: 151; Thiele 1833: 1.

60 Fényes 1851: II/169.

61 Magda 1819: 342; Grailich 1821: 225, 230; Thiele 1833: 3–4, 7–9, 11; Fényes 1851: II/97; Fé-nyes 1865: 257.

62 Fényes 1865: 258.

63 Grailich 1821: 194–195, 217, 221, 224; Stocz 1824: 151; Thiele 1833: 4–5, 7, 10; Fényes 1851: III/156, IV/285.

64 Grailich 1821: 195.

65 Hecke 1861: 679. A kivonatos cikksorozat alapjául szolgáló mű: Hecke 1861a.

Arak, Bezenye, Halászi („káposztása igen sok szép gyümölcsöt termeszt”), Hegyeshalom, Magyaróvár, Miklósfalu, Moson, Magyarakimle, Pátfalu, Rajka, Szentandrás, Szolnok, Tarcza, Védeny és Zurány gazdaságának.⁶⁶ A nezsideri spárga és zeller mellett a gátai, magyaróvári, mosoni, halászi, hegyeshalmi, németjársfalui és oroszvári veteményeskerteket tartották említésre méltónak.⁶⁷ Grailich kritikusan megjegyzi, hogy „[n]incs sem elegendő, sem pedig elég jó gyümölcs”, egyedül Rajka, Dunacsúny, Nezsider, Magyaróvár és Feketeerdő képeztek ez alól kivételt.⁶⁸

Áttérve az állattenyésztésre, a jelentős marhatartás, az igényes lótenyésztés és a sok háziszárnyas több helyen is visszaköszön.⁶⁹ A halakról–vadakról írottak alátámasztani látszanak a kiviteli statisztika adatait, szerzőink a vadnyúl, túzok bősége mellett a Hanság körül vadkacsák, vízityúkok, szárccsák, bűvárok, mocsári szalonkák stb. óriási mennyiségét említik, de ugyanez áll a halakra és rákokra is.⁷⁰ Településhez kötöten jegyzik meg, hogy sok mezei vad élt Magyaróvár és Zurány erdeiben.⁷¹

Gazdag állatállománya volt Lébénynek, Mosonnak, Zuránynak, Szentjánosnak és Rajkának; főleg lovat és tehenet tartottak Csúnyban, sok marhát írnak még Féltoronyból. A felívelő gyapjúkonjunktúrába való sikeres bekapcsolódásra utal a falusi juhok nagy száma 1816-ban Gáloson, Németjársfalun, Szentandrásán, Boldogasszonyban, Ilmicen, Miklósfalun, Féltoronyban, Barátfalun, Pátfalun, Halászában, Levélen és Szolnokon.⁷² A lótenyésztéshez kapcsolódóan jól elkülöníthető azon települések csoportja is, amelyek egyik fő jövedelemforrása a fuvarozás, szekerezés volt. Kiterjedt lótenyésztésről és szekerezésről van tudomásunk Köpcsényből, Horvátjársfaluból, Körtvélyesről, Oroszvárról és Párndorfról. Feltűnő, hogy csak a vármegye északi szegletében található, több esetben tisztán horvátok lakta települések szerepelnek a felsorolásban.⁷³ „Ők a vármegye fő fuvarosai, ezért a mosoni parasztokat, akik terményt, szénát stb. szállítanak Bécsbe, *communi nomine Croaten*-nak nevezik, még ha egy szót sem értenek horvátul.” – erősíti meg Grailich.⁷⁴

A kereskedelmi mennyiségű sajt készítés ekkor még kizárólag az uradalmakhoz kötődő tevékenységnek tűnik, csak a századforduló tejszövetkezetei módosítanak e képen. Kereskedelmi mennyiségű sajtról csak az óvári uradalomban készült tehénsajt, a „strachinó”,⁷⁵ és a szintén uradalmi, évi 50–60 mázsányi lajtafalui brinza (Brinsenkäse) kapcsán van tudomásunk.⁷⁶

66 Thiele 1833: 8; Fényes 1851: II/83, II/257, III/204, IV/285; Fényes 1865: 258.

67 Grailich 25 kertet említ Nezsiderben (Grailich 1821: 216, 194); Fényes 38 gyümölcsöskertet Németjársfalun, 99-et Mosonban (Fényes 1851: II/151, III/117–118). vö. Grailich 1821: 228–230; Stocz 1824: 151; Thiele 1833: 7; Fényes 1851: III/142, III/174.

68 Grailich 1821: 194, 226, 232; vö. Rajkánál Fényes 1851: III/276.

69 Stocz 1824: 152; Thiele 1833: 1.

70 Magda 1819: 343; Stocz 1824: 152; Thiele 1833: 1. A Hanság haszonvételeire összefoglalóan lásd Schmidl 1835: 75–76.

71 Thiele 1833: 2, 11.

72 Thiele 1833: 9–10; Fényes 1851: I/230, II/15, II/34–35, III/15–16. A juhokra lásd Grailich 1821: 216–218 221–224 229–233. A legtöbb, úrbéres kézben levő juh 1816-ban Szolnokon volt: 1172 db.

73 Fényes 1851: II/151, II/261, II/266, III/170.

74 Grailich 1821: 201.

75 Fényes 1847: 12.

76 Grailich 1821: 219, 204. Grailich általánosságban olasz sajt mestereket is említ ugyanitt.

Méhészet minden településen előfordult, itt Grailich 1816-ra 506 adó alatti kaptárról számol be, a kaptárok valós számát viszont 2000 fölé teszi.⁷⁷ Thiele Zurányt nevesíti mint méhészfalut,⁷⁸ Fényes a szigetközi Kálnokból jelenti a legtöbb méhkast.⁷⁹

A Fertőzugban, a Hanság peremén elhelyezkedő néhány településhez rendelhető a vízimadarak vadászata, a nád- és a sziksó- vagy szódagyűjtés. Bánfalu jövedelmei nagy részét a nád-, hal- és sziksó kereskedelemnek köszönhetette,⁸⁰ „[[]akosai [...] vizivadászatból is sok pénzt vesznek be”.⁸¹ Pomogyra és Ilmicre ugyanez áll, utóbbiban a szikból helyben főzött szappan érdemel még említést.⁸² Pomogyot is nagymérvű szódagyűjtés jellemezte, de a sok nád, hal és vízimadár itt is fontos bevételforrást képezett.⁸³

A Hanság északi peremén kelet felé tovább haladva a vallai, szentandrásai, tarcsai, tétényi, pusztasomorjai, szentjánosi és szentpéteri, lébényi szénatermelést kell kiemelnünk, amelyet a szántóföldi terményeken túl a sziksó-, nád- és halászati-vadászati jövedelmek tettek teljessé.⁸⁴ Az északi horvát településekkel szemben ezekben a termelés és fuvarozás egybekapcsolódott, a megtermelt javak haszna így közvetlenül a községeket gazdagította. Lébényt leszámítva e településeket a bécsi piaci jegyzőkönyvekben is megtaláljuk.⁸⁵

A kiviteli statisztikákban megjelenő nyers és faragott mészkövet, mint korábban említettük, a megyéből főleg Császárkőbánya szolgáltatta, de említésre méltó még Sásony, Nyulas és Nezsider kőfejtőinek termése is, amelyek szintén eljutottak Bécsbe és Pozsonyba.⁸⁶

A több gazdasági ágban is erőteljesen jelenlevő települések (Lébény, Szentjános, Szentpéter, Moson, Hegyeshalom, Miklósfalu, Zurány, Párndorf, Oroszvár, Rajka) közös vonása, hogy határuk országos viszonylatban egyike volt a legkiterjedtebbeknek, általában tisztán németek lakták őket, ahol a törzsöröklésnek köszönhetően a jobbágytelek átlaga 1 egész körül, vagy jóval afölött volt. Legtöbbjük a Magyaróvári Főhercegi Uradalomhoz tartozott. Potenciális gazdasági lehetőségeik kibontakozásához az uradalom nagyvonalú jobbágygazdálkodása adott keretet.⁸⁷

77 Grailich 1821: 197; vö. Stocz 1824: 152.

78 Thiele 1833: 11.

79 Fényes 1865: 274.

80 Fényes 1851: I/83.

81 Fényes 1865: 279.

82 Magda 1819: 343; Grailich 1821: 233; Thiele 1833: 3, 5; Fényes 1851: III/250.

83 Thiele 1833: 3; mindhárom falura lásd még Stocz 1824: 152.

84 Grailich 1821: 231, 234; Thiele 1833: 5, 9, 11; Fényes 1847: 12; Fényes 1851: III/15–16, IV/36, IV/90, IV/102, IV/116, IV/177, IV/201, IV/258; Fényes 1865: 273, 275–276.

85 A hansági széna megjelenését a bécsi piacon egy másik írásunkban részletesen is megvizsgáljuk. Itt csak azt jegyeznénk meg, hogy valamennyi magyarországi piaci résztvevő Moson vármegyéből, ezen belül a Hanság-mentéről került ki. Vö. Horváth 2003a.

86 Grailich 1821: 216; Thiele 1833: 9; Fényes 1851: III/156, III/142, IV/304; Fényes 1865: 261.

87 Grailich 1821: 217, 220, 222; Thiele 1833: 5–6, 8–11.; Fényes 1851: III/88, IV/148; Fényes 1865: 257, 285.

Dolgozatunkban megpróbáltuk megragadni a természeti és mezőgazdasági javaknak azt a körét, amit Alsó-Ausztria és Bécs ellátásában a határmenti régió, ezen belül Moson vármegye képviselt. Vizsgálatunk abban az értelemben egyoldalú, hogy területi okokból be kellett érünk a vázlatos gazdaságpolitikai tablóval, és az egyes árutételek felsorolás jellegű ismertetésével. Többek között nem térhetünk ki az uradalmak, ezen belül is elsősorban a Magyaróvári Főhercegi Uradalom gazdaság- és társadalomszervező szerepére, a természetföldrajzi adottságok nyújtotta lehetőségeknek a piaci igényekhez igazodó kiszélesítésére (lecsapolások, öntözés), de a vármegye szabályzó szerepének jelentőségére sem. Munkánk remélhetőleg így is eléri célját: rávilágít arra, hogy a külkereskedelmi forgalomban a határon átvelő regionális kapcsolatok tanulmányozása számos ponton segíthet megérteni a jobbágyi gazdálkodás hátterében meghúzódó motivációkat, számításokat. A rendiség utolsó szakaszában a paraszti kommercializáció előretörésének, az ennek hátterében álló mozgatórugók megértése hozzásegíthet a későbbi időszakra általánosan csak parasztpolgárosodásként tárgyalt folyamat előzményeinek megismeréséhez is.

Ezen túlmenően talán azt is sikerült bizonyítanunk, hogy a birodalom két része közötti gazdasági kapcsolatok jellegének széles körben elfogadott értékelése mellett létezhet annak másik olvasata is. Utóbbira makroszintű adatokon nyugvó (át)értékelések már születtek,⁸⁸ a mikroszintű elemzések azonban még váratnak magukra. Az „elnyomás”, „kiszolgáltatottság”, „gyarmati lét” szavakkal fémjelvezhető korábbi tétel helyett a kulcsfogalmak itt a kölcsönös egymásrautaltság, a piaci rések betöltése, az alattvalóknak az állam érdekeivel is összhangban álló öngyarapítása.

FORRÁSOK

Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Mosonmagyaróvári Részlege (MmL)

Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve (IVA 502a)

Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai (IVA 502b)

Moson vármegye adószedőjének iratai (IVA 505a/11–63.)

Ausweise... 1842 = Ausweise über den Handel von Oesterreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen, im Jahre 1842. (3. Jg.) Wien, 1844.

Bél Mátyás 1985: *Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye.* Mosonmagyaróvár

88 Lásd pl. Komlos egyik végkövetkeztetését: „Magyarország számára éppen ezért a század közepén életbe léptetett reformok fontossága eltöprel ahhoz az először a ’20-as években érezhető ösztönzéshez képest, amely azáltal keletkezett, hogy az ország Ausztria éléskamrája és nyersanyagforrása volt” (Komlos 1990: 222).

- Burger, Johann 1833: *Reise nach Ungarisch-Altenburg*. In: *Verhandlungen der k.k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Wien und Aufsätze vermischten ökonomischen Inhaltes*. Neue Folge 2. Band 1. Heft, Wien, 90–128.
- Christelbauer, Josef 1920: *Geschichte der Stadt Bruck a.d. Leitha. Ein Beitrag zur Förderung der Heimatkunde*. Bruck a.d. Leitha
- von Conrad, Paul Ludwig 1819: *Beschreibung des Ruster Weinbaues*. Wien
- Fényes Elek 1847: *Magyarország leírása*. Pesten
- Fényes Elek 1851: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*. I–IV. Pesten
- Fényes Elek 1865: *Magyarország ismertetése statistikai, földtani s történelmi szempontból. 1. kötet Dunántúli Kerület*. Pest
- Galgóczy Károly 1855: *Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája*. Pest
- Grailich, Andreas 1821: *Wieselburger Gespanschaft*. In: *Csaplovics, Johann (Hrsg.): Topographisch-Statistisches Archiv des Königreichs Ungern I–II*. Verlag Anton Doll, Wien II./ 187–236.
- Hecke 1861: *Vázlatok Mosonmegye gazdasági állapotairól. Gazdasági Lapok* 1861. 663–665, 678–681, 692–696, 774–776.
- Hecke, W. 1861a: *Die Landwirtschaft der Umgebung von Ungarisch-Altenburg und die landwirtschaftliche Lehranstalt daselbst*. Wien
- Kis József 1817: *A Fertő tavának geographiai, historiai, és természeti leírása 1797-ben*. In: *Rumy Károly György (szerk.): Monumenta Hungarica az-az magyar emlékezetes írárok I*. Pest, 337–423.
- Kiss József 1833: *Sopron Vármegye Esmértetése. Tudományos Gyűjtemény* 1. 5–41.
- Kohl, J. G. 1842: *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten /III.: Reise in Ungarn*, Dresden und Leipzig
- Korabinsky, Johann Mathias 1786: *Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn in welchen die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden*. Pressburg
- Magda Pál 1819: *Magyar országnak és a' határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geográfiai leírása*. Pesten
- n.n. 1844: *Ungarn und seine Zoll-Zwischenlinie*. Prag
- Schmidl, Adolf 1835: *Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländern und Dalmatien, nach Serbien, Bukarest und Constantinopel*. Wien
- Seidl, Michael 1834: *Bericht an die kais. königl. patriotisch-ökonomische Gesellschaft im Königsreiche Böhmen über die Herrschaft Altenburg in Ungarn und die Herrschaft Seelowitz in Mähren*. Prag
- Stocz, Johann Leopold 1824: *Das Königreich Ungarn, nach dessen Größe, Bevölkerung, Landesbestande, physischer Beschaffenheit, Cultur- und Handelsverhältnissen*. Pressburg–Oedenburg
- v.Thiele, J. C. 1833: *Das Königreich Ungarn. Ein topographisch – historisch – statistisches Rundgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr denn 12,400 Artikeln umfassend*. II. Band. Kaschau
- v.Windisch, Karl Gottlieb 1780: *Geographie des Königreichs Ungarn*. Preßburg I./284–293.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest
- Belitzky János 1932: *A magyar gabonakivitel története 1860-ig*. Budapest
- Benda Gyula 1981: Fényes Elek forrásai. *Agrártörténeti Szemle* 1981/3–4. 365–380.
- Bruckmüller, Ernst 2001: *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien–München
- Eckhart Ferenc 1922: *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*. Budapest
- Eckhart Ferenc 1958: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780–1815*. Budapest
- Fónagy Zoltán é.n.: A bomló feudalizmus válsága. In: Gergely András (szerk.) *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 25–56.
- Horváth Gergely Krisztián 2002: 'Honisme' és 'statistica' (1819–1848). Budapest, 9–32.
- Horváth Gergely Krisztián 2003: *Út – idő – sebesség: a fuvarozás alapidimenziói*. Kézirat
- Horváth Gergely Krisztián 2003a: *Vállalkozó jobbágyok? A hansági széna a bécsi piacon*. Kézirat
- Horváth Gergely Krisztián 2003b: *Országhatár – vámhatár. Hétköznapi ügymenet és konfliktusok*. Kézirat
- Horváth Mihály 1840: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt*. Buda
- Kautz Gyula 1866: *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika*. Pest
- Komlos, John 1990: *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Ausztria–Magyarország gazdasági fejlődése a tizenkilencedik században*. Budapest
- Lukács Károly 1953: Adatok a Fertő és a Rábaköz halászatának történetéhez. *Etnográfia* 282–290.
- Mérei Gyula 1951: *A magyar iparfejlődés*. Budapest
- Mérei Gyula 1983 [1980]: Magyarország gazdasága (1790–1848) – A piaci viszonyok. In: uő. (főszerk.) *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, I/245–282.
- Mérei Gyula 1981: A magyar királyság külkereskedelmi piaci viszonyai 1790–1848 között. *Századok* 3. 463–521.
- Sandgruber, Roman 1982: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien
- Tilcsik György 2001: *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében*. Kézirat

Melléklet

Az Alsó-Ausztriába kivitt legfontosabb 76 mezőgazdasági termék betürendben (1842)

Áru (mértékegység)	kb. ár (CM ft)	Beviteli vám	Kiviteli harmincad	Az Alsó-Ausztriába kivitt mennyiség		Összes kivitt mennyiség ⁸⁹	Az Alsó-Ausztri- ába kivitt mennyiség az összes százalé- kában ⁹⁰	Az összes értéke (CM ft) ⁹¹
				q, db, vagy Ft	q, db, vagy Ft			
1	2	3	4	5	6	7	8	
ágytoll (q)	50 ft	12 1/2 kr	12 1/2 kr	11.297 q	11.720 q	96,3%	586.000 ft	
árpa és hántolatlan tönköly (q – 1 mérő = 60 font)	2 1/2 ft	7 1/2 kr	1/2 kr	77.762 q	110.234 q	70,5%	275.585 ft	
bab (q – 1 mérő = 87 font)	2 1/3 ft	6 3/4 kr	1/2 kr	1487 q	2315 q	64,2%	5402 ft	
bárány és gida (db)	1 1/2 ft	4 1/2 kr	3 kr	10.636 db	15.718 db	67,6%	23.577 ft	
bodzabogyó (q)	3 ft	12 1/2 kr	1 kr	311 q	1206 q	25,8%	3618 ft	
bor (q – 1 akó = 120 font)	6 ft	36 kr	2 kr	53.297 q	119.259 q	44,7%	715.554 ft	
borjú, 1 év alatti (db)	7 ft	10 kr	9 kr	6040 db	9978 db	60,5%	69.846 ft	
borsó és lencse (q – 1 mérő = 85 font)	5 1/3 ft	16 1/4 kr	1 1/4 kr	138 q	381 q	36,2%	2032 ft	
búza, tönkölybúza (q – 1 mérő = 80 font)	3 3/4 ft	11 1/4 kr	1 kr	1.164.845 q	1.374.678 q	84,7%	5.155.042 ft	
csikó (db)	50 ft	1 ft 30 kr	7 kr	2385 db	9548 db	25%	477.400 ft	
dara (q – 1 mérő = 69 font)	13 1/2 ft	40 1/2 kr	3 1/4 kr	358 q	362 q	98,9%	4887 ft	
dohány, vámmentes a kincstári üzemeknek (q)	10 ft	–	–	110.283 q	129.309 q	85,3%	1.293.090 ft	

89 Az osztrák tartományok alatt ez esetben Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia és Krajna, a Tengerpart, Tirol, Csehország, Morvaország és Szilézia, Galícia, Lombardia és Velence értendő.

90 Sajat számítás.

91 Kerekített összegek.

1	2	3	4	5	6	7	8
énekesmadár (fenyő-, feketeerigő, pacsirta stb.) (tucat)	1/3 ft	1 1/2 kr	1/4 kr	4504 tucat	4865 tucat	92,6%	1622 ft (helyesen: 1605)
ételek (kocsonya –hal is, pástétóm, sütemény) (ft)	bevallott érték	6 kr	1/4 kr	1523 ft	1826 ft	83,4%	1826 ft
fácán, fájdkakas, nyírfájd, tűzok stb. (db)	2/3 ft	2 kr	1/4 kr	7654 db	8291 db	92,3%	5527 ft
faggyú (q)	22 ft	45 kr	4 kr	5542 q	12.972 q	42,7%	285.384 ft
festő- és gyögnövény (q)	30 ft	12 1/2 kr	6 1/4 kr	3583 q	4680 q	76,5%	140.400 ft
friss gyümölcs (q)	1 1/2 ft	5 kr	1/2 kr	18.494 q	21.892 q	84,5%	32.838 ft
gubacs (q)	5 1/2 ft	2kr	1 kr	102.504	119.328 q	85,9%	656.304 ft
gyapjú (q)	80 ft	15 kr	–	126.378 q	240.669 q	52,5%	19.253.520 ft
gyapjubolyh ²² enyvfőzéshez (q)	6 ft	4 1/2 kr	4ft	1639 q	1774 q	92,4%	10.644 ft
gyékény, nád, szalma stb. takaró (db)	18 ft	37 1/2 kr	6 1/4 kr	166.300 db	187.200 db	88,8%	33.696 ft
hagyma (q)	6 ft	25 kr	2 kr	243 q	421 q	57,7%	2526 ft
hajdina (q – 1 mérő = 64 font)	2 1/4 ft	6 1/2 kr	1/2 kr	140 q	4143 q	3,4%	9322 ft
hal, hód, béka stb. (q)	20ft	50 kr	5 kr	2621 q	3072 q	85,3%	61.440 ft
hamuzsír (q)	10 ft	3 1/8 kr	3 kr	39.776 q	54.175 q	73,4%	541.750 ft
hús (friss) (q)	8 ft	12 1/2 kr	1 kr	2327 q	3354 q	69,3%	26.832 ft
juh, kos, kecske, ürü (db)	3 ft	9 kr	5 kr	116.686 db	174.469 db	66,9%	523.407 ft
kacsa, kappan stb. (db)	1/4 ft	3/4 kr	1/8 kr	104.097 db	108.348 db	96,1%	27.087 ft
kender (q)	20 ft	6 1/4 kr	5 kr	13.124 q	18.163 q	72,2%	363.260 ft
kenyér (q)	5 ft	7 1/2 kr	1kr	3745 ft	4352 ft	86,0%	21.760 ft
kerti vetemény, krumpli, répa, káposzta stb. (q)	1ft	1 1/2 kr	1/4 kr	22.077 q	25.412 q	86,9%	25.412 ft
korpa (q)	2 ft	1/2 kr	1/2 kr	3973 q	4657 q	85,3%	9314 ft

92 Schafffüssel, feltehetően nem csak bolyhot, hanem egyéb állati hulladékokat is jelöl.

1	2	3	4	5	6	7	8
kosarak-dobozkák (ft)	bevallott érték	6 kr	1/4 kr	141 ft	552 ft	25,5%	552 ft
kő (q)	2/5 ft	1/8 kr	–	70.045 q	86.292 q	81,2%	34.517 ft
kőfaragó munkák (ft)	bevallott érték	6 kr	1/4 kr	37.631 ft	37.830 ft	99,5%	37.830 ft
köles (q – 1 mérő = 70 font)	2 5/6 ft	8 1/2 kr	3/4 kr	1782 q	2255 q	79,0%	6389 ft
köröm (q)	7 ft	1 kr	1kr	2608 q	2621 q	99,5%	18.347 ft
kötél, zsinór (q)	25 ft	51 kr	6 1/4 kr	46 q	99 q	46,5%	2475 ft
kukorica (q – 1 mérő = 60 font)	2 5/6 ft	8 1/2 kr	3/4 kr	33.974 q	91.656 q	37,0%	259.692 ft
liszt (gabona, hüvelyesek, de burgonya is) (q)	4 ft	12 kr	1 kr	13.332 q	28.040 q	47,5%	112.160 ft
lószőr (q)	40 ft	12 1/2 kr	10 kr	1113 q	1212 q	91,8%	48.480 ft
malac, 9 font alatti szopós malac (db)	1/2 ft	1 1/2 kr	1 1/2 kr	8722 db	11.760 db	74,1%	5880 ft
maláta (q – 1 mérő = 50 font)	2 ft	6 kr	1/2 kr	25.192 q	25.936 q	97,0%	51.872 ft
marhaszőr, ványolt (q)	8 ft	12 1/2 kr	2 kr	317 q	318 q	99,7%	2544 ft
méz (q)	12 ft	1 ft 15 kr	5 kr	7596 q	14.102 q	53,9%	169.224 ft
olaj (kender, len, repce) (q)	25 ft	1 ft 15 kr	6 1/4 kr	21.477 q	27.085 q	79,3%	677.125 ft
ökör és bika (db)	40 ft	2 ft	1 ft 30 kr	57.995 db	63.262 db	91,7%	2.530.480 ft
pálinka (q – 1 akó = 120 font)	12 ft	2 ft 5 kr	6 1/4 kr	2097 q	3817 q	54,9%	45.804 ft
pulyka, liba, gyöngytyúk (db)	1/2 ft	1 1/2 kr	1/8 kr	305.151 db	318.639 db	95,8%	7966 ft
repcemag (q)	4 ft	4 kr	1 kr	81.549 q	96.996 q	84,1%	387.984 ft
rongy (q)	6 ft	1 1/2 kr	1 kr	45.953 q	50.619 q	90,8%	303.714 ft
rozs és Schwarzetreide (q – 1 mérő = 76 font)	2 2/3 ft	8 kr	3/4 kr	15.744 q	44.459 q	35,4%	118.539 ft
salétrom (vámmentesen a hadseregnek) (q)	14 ft	–	–	5164 q	5224 q	98,8%	73.136 ft
seprű (db)	2 ft	3 1/8 kr	1/2 kr	176.600 db	199.600 db	88,5%	3992 ft
sertés (db)	10 ft	30 kr	¹⁹ 42 jún.-ig, ²³ utána	254.731 db	289.685 db	87,9%	2.896.850 ft

	1	2	3	4	5	6	7	8
szalámi, hurka (q)		60 ft	3 ft	6 1/4 kr	370 q	439 q	84,3%	26.340 ft
szappan (q)		15 ft	2 ft	6 1/4 kr	2171 q	4954 q	43,8%	74.310 ft
szárasztás (q)		20 ft	2 ft	5 kr.	5 q	6 q	83,3%	120 ft
szarv és szaru (minden háziállat) (q)		50 ft	6 1/4 kr	6 1/4 kr	2370 q	2783 q	85,1%	139.150 ft
szatócsáru (ft)		bevallott érték	6 kr	1/4 kr	8038 ft	11.220 ft	71,6%	11.220 ft
széna, szalma, fű, takarmány (q)		4/5 ft	1/4 kr	1/20 kr	230.235 q	260.911 q	88,2%	208.729 ft
szóda (q)		5 ft	6 1/4 kr	2 kr	11.411 q	11.745 q	97,1%	58.725 ft
tehen- és juhsajt (q)		10 ft	30 kr	2 1/2 kr	7441 q	10.587 q	70,3%	105.870 ft
tehen, 1 év feletti borjú (db)		20 ft	1 ft	45 kr	2456 db	6419 db	38,3%	128.380 ft
tej és túró (ft)		bevallott érték	1/4 kr	1/4 kr	147 ft	191 ft	76,9%	191 ft
tojás (ft)		bevallott érték	1 1/2 kr	1/4 kr	57.154 ft	58.711 ft	97,3%	58.711 ft
tőzeg (q)		1/3 ft	1/8 kr	–	22.848 q	22.848 q	100,0%	7616 ft
tyúk (db)		1/6 ft	1/2 kr	1/8 kr	1.677426 db	1.696460 db	98,9%	282.743 ft
vadkacsa, vadlúd, hófajd, erdei szalonka stb. (db)		1/3 ft	1 kr	1/8 kr	9384 db	10.049 db	93,4%	3350 ft
vadnyúl, nyüzött és házi (db)		1/3 ft	3 kr	1/4 kr	10.967 db	12.016 db	91,2%	4005 ft
virág (kamilla, hibiszkusz stb.) (q)		30 ft/q	12 1/2 kr	6 1/4 kr	787 q	878 q	89,6%	26.340 ft
vízmadár (mocsári és egyéb szalonka, kibic, vízityúk, vadgalamb stb.) (db)		1/6 ft	1/2 kr	1/8 kr	2282 db	2284 db	99,9%	381 ft
zab (q – 1 mérő = 45 font)		1 5/6 ft	5 1/2 kr	1/2 kr	318.312 q	332.773 q	95,6%	610.084 ft
zsir, háj (libaé is) (q)		20 ft	1 ft 15 kr	5 kr	1559 q	2007 q	77,7%	40.140 ft
zsruló (q)		13 ft	12 1/2 kr	3 kr	352 q	352 q	100,0%	4576 ft